

ДІАГНОСТИКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ

У статті здійснено діагностику ефективності професійного навчання в Україні відповідно до потреб національної економіки, визначені основні протиріччя сучасної системи професійного навчання, сформульовані проблеми її розвитку.

В статье осуществлена диагностика эффективности профессионального обучения в Украине в соответствии с потребностями национальной экономики, определены основные противоречия современной системы профессионального обучения, сформулированы проблемы ее развития.

In the article the diagnostic of efficiency of the training in Ukraine according to the needs of the national economy is held, the basic contradictions of the modern system of professional training are determined; the problems of its development are formulated.

Ключові слова. Професійне навчання, професійно-технічна освіта, робітничі кадри, кваліфіковані робітники, підготовка робітничих кадрів.

Ключевые слова. Профессиональное обучение, профессионально-техническое образование, рабочие кадры, квалифицированные рабочие, подготовка рабочих кадров.

Keywords. Vocational training, vocational education, workers, skilled workers, education of workers.

Вступ. Перспективи піднесення конкурентоспроможності національної економіки стають усе більш залежними від спроможності держави створити ефективну систему професійного навчання, яка повинна відрізнитися: по-перше, орієнтованістю на сучасні знання, новітні досягнення науки і техніки, по-друге, адаптованістю до вимог технологічного розвитку галузей економіки, по-третє, відповідністю потребам національної економіки, завданням її інноваційного розвитку та постійної модернізації.

Серед відомих науковців зазначену проблему досліджували К. Бондарчук, О. Грішнова, Л. Лісогор, Т. Петрова, В. Савченко, М. Семикіна, В. Шевчук та ін. Разом з тим, не зважаючи на значну кількість публікацій, протиріччя у розвитку професійного навчання в Україні набувають системного характеру, що спричинює зниження рівня конкурентоспроможності робочої сили і країни загалом. Подібна обставина, маючи місце в практиці національного господарювання, потребує вивчення, зокрема виникає нагальна потреба діагностики ефективності функціонування всіх складових професійного навчання.

Постановка завдання. Метою роботи є діагностика ефективності професійного навчання в Україні відповідно до потреб національної економіки.

Результати дослідження. Проведений аналіз засвідчив, що сучасний стан складів професійного навчання викликає відверте занепокоєння, що підтверджується наступними даними: відсутність сучасних підручників і навчальних посібників, на інформаційній базі яких мала б вестися професійна підготовка; фізична та моральна зношеність техніки як знаряддя виробництва, яким має досконало володіти випускник професійного закладу (лише 4 % технічних засобів мають термін експлуатації до 10 років, 35 % функціонують близько 20 років, біля 60 % — понад 20 років) [9]. Як наслідок, двоє з трьох роботодавців визнають рівень підготовки кваліфікованих працівників у державних професійно-технічних навчальних закладах низьким і таким, що не відповідає потребам виробництва не лише за якістю, але й за рівнем кваліфікації [9].

Свідченням наявності диспропорцій є також дані (рис. 1) щодо співвідношення між кількістю незайнятих, які перебували на обліку державної служби зайнятості, та потреб підприємств щодо заповнення вільних робочих місць, відповідно з яким статистично потреби мали б бути перекритими у 1,9 (державне управління) — 24 рази (сільське господарство), але цього не спостерігається. Більше того, подібне співвідношення за професійними групами викриває ще більшу диспропорцію (рис. 2): від 45 професіоналів на 10 робочих місць до 284 кваліфікований працівників сільського господарства на 10 робочих місць.

Добре відомо, що за умов ринкових відносин кожен товар, кожна послуга має свою вартість. Це ще одна підстава підтвердити неефективність, обумовлену цього разу станом фінансування професійної підготовки (оцінкою держави вартості послуг навчальних закладів) та оплатою праці підготовлених кваліфікованих кадрів (оцінкою результатів їх трудової діяльності, втілених у виготовлені товар та надані послуги). Як у одному, так і в іншому спостерігається «недофінансування», яке набуло хронічного характеру і не дає підстав до «оздоровлення» навіть у перспективі.

Орієнтуючись на результати розрахунків обсягу фінансування закладів освіти у грн на одну особу, що навчається (дитину у дошкільному навчальному закладі, учня у середній школі чи у ПТУ, студента у ВНЗ), відмічаємо наступне. У 2010-му році частка державного фінансування виражена найбільшим значенням (49 % від ВВП), стосуючись ПТНЗ, але не досягла й половини показника ВВП на одну особу. Інші заклади освіти фінансуються державою ще нижче. Принагідно варто відмітити, що цей показник за своїм відносним значенням складає 43,8 % середньомісячної номінальної заробітної плати працівників ($11765 / 12 / 2239 \times 100 = 43,8 \%$; 11765 — обсяг фінансування на одного учня ПТНЗ у 2010-му році, грн; 2239 — середньомісячна номінальна заробітна плата працівників в Україні в 2010-му році, грн).

Рис. 1. Кількість незайнятих громадян, які перебували на обліку в державній службі зайнятості відносно потреби підприємств на замощення вільних робочих місць (рази) (використано дані із [2])

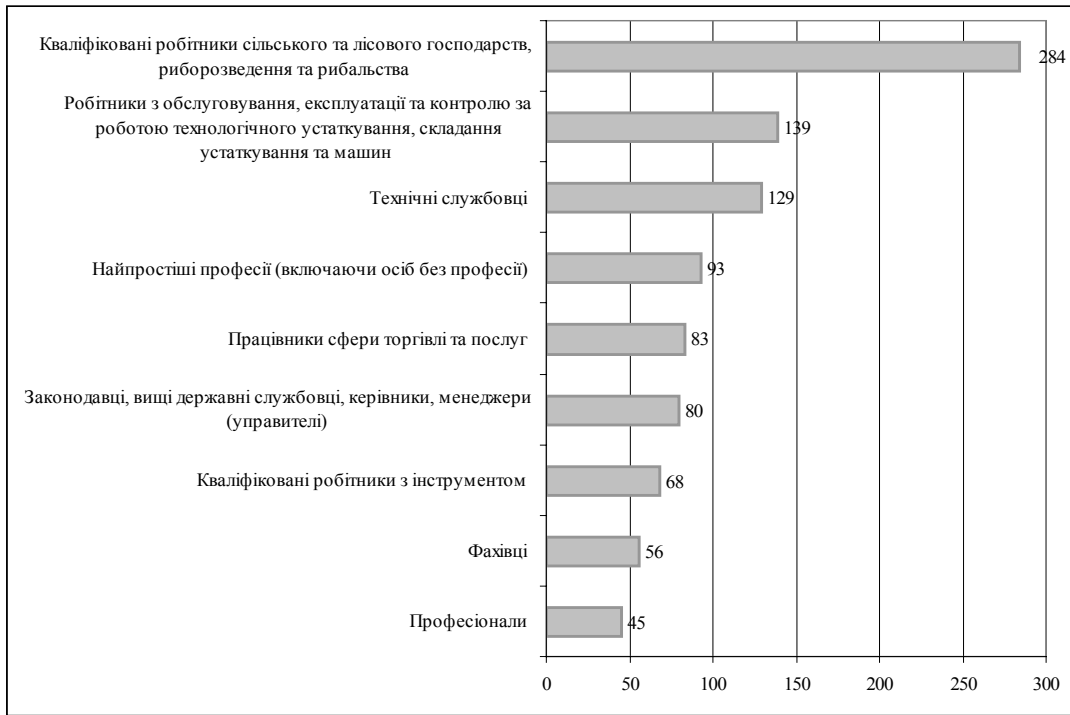

Рис. 2. Навантаження на 10 робочих місць на зареєстрованому ринку праці за професійними групами (використано дані із [2])

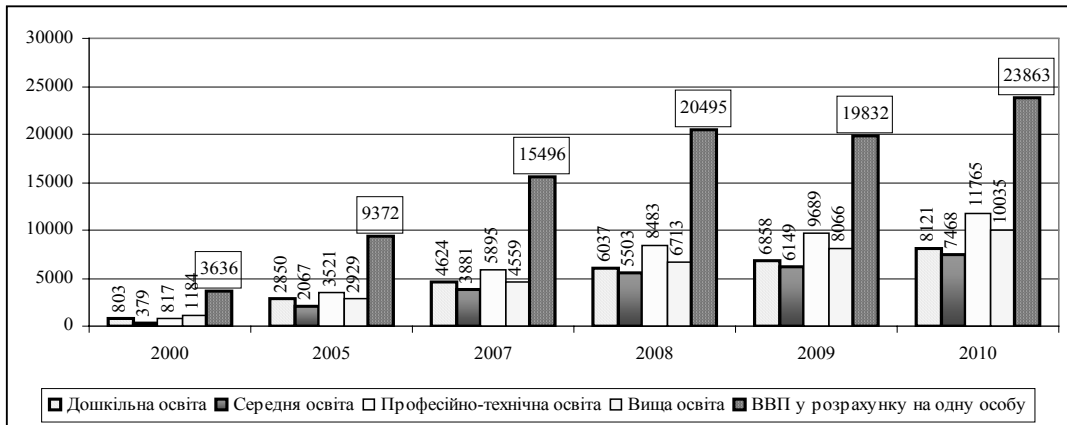

Рис. 3. Динаміка обсягів державного фінансування закладів освіти у грн на дитину, учня, студента та ВВП у розрахунку на одну особу (використано дані із [10])

Подібне стосується і оплати праці працівників професійно-технічних закладів освіти (табл. 1): майстру виробничого навчання держава оплачує заробітною платою його працю, оцінюючи її розміром 70 % від середньомісячної для працівників в країні, вчителям (залежно від категорії) — від 67 до 82 %, вихователям — 66 %. Для підготовки повноцінних робітничих кадрів, яким потім держава оплачує повну середньомісячну заробітну плату, таких стан речей, звісно, не може виявитися стимулом до їх ефективної праці у сфері діяльності, підпорядкованій державі.

**ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ ПРАЦІВНИКІВ
ПТНЗ ВІДНОСНО СЕРЕДНЬОМІСЯЧНОЇ ПО КРАЇНІ**

Посада	Тарифний розряд	Середній посадовий оклад, грн	Середня заробітна плата, грн	Середня заробітна плата по відношенню до середньо-місячної по Україні, %
Директор ПТНЗ	14—15	1406	2499	112
Заступник директора ПТУ	13	1265	1728	77
Майстер виробничого навчання	9-12	1155	1578	70
Вчитель (викладач) без категорії	8-9	943	1504	67
Вчитель (викладач) II категорії	10	992	1582	71
Вчитель (викладач) I категорії	11	1074	1714	77
Вчитель (викладач) вищої категорії	12	1155	1844	82
Вихователь	8—12	1074	1467	66

Використано дані з [8, с. 392]

Серед нагальних проблем фахівці визнають наявність невідповідності попиту на робочу силу з її пропозицією на регіональних ринках праці, обумовлену диспропорціями в системі професійної освіти, викривлену умовами ринкового господарювання професійну орієнтацію молоді, непомірне розростання кількості навчальних закладів найвищого (III—IV) рівня акредитації, що спричинило надлишковість одних професій та, одночасно, дефіцитність інших. Відповідно матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Проблема ефективного використання та професійно-технічної підготовки кадрів промислового сектору економіки України», на одного випускника ПТНЗ у 2010-му році припадало 2,6 випускників ВНЗ $((110,9 + 543,7) / 247,3 = 2,6$; числовими значеннями у тис. осіб вказано кількість випускників 2010-го року, відповідно, ВНЗ I—II рівнів, ВНЗ III—IV рівня акредитації та ПТНЗ). Щодо потреб у кадрах, то: 90 % становить попит на кадри робітничих професій; 50 % — потреба у кваліфікованих робітниках з інструментом, операторах і складальниках машин і устаткування; 26 % — попит у працівниках простих професій; у 14 регіонах країни не задовольняється потреба у слюсарях; 18 регіонів відчувають гостру потребу у електрозварниках, ковалях, верстатниках; переважна кількість підприємств відчуває гостру потребу у кваліфікованих працівниках за спеціальностями ливарника, коваля, слюсаря, терміста, електрозварювальника, верстатника, оператора [7; с. 20—21].

Причина відміченої невідповідності — відсутність взаємозв'язку та взаємодії ринку робочої сили з ринком освітніх послуг: кожна сторона «гри» у підготовці кваліфікованої робочої сили дотримується власних правил, інте-

ресів, невміло керованих державою. Як наслідок, за роки незалежності професійно-технічна освіта: втратила 380 професійно-технічних навчальних закладів; скоротилась більш ніж удвічі кількість професій, яким навчають учнів; сталося близько наполовину скорочення контингенту учнів; професійно-технічна освіта втратила інтерес до свого розвитку для більшості регіональних керівників органів виконавчої влади; виховалося покоління працівників зі стійким переконанням, що вони не несуть відповідальності за те, як формується структура підготовки кваліфікованих робітників, як враховуються потреби населення та економіки регіону, наскільки ефективно використовуються кошти, виділені державою на потреби підготовки; сформувалося покоління роботодавців, власників підприємств та установ, переконаних у тому, що держава зобов'язана забезпечити їх кваліфікованою робочою силою без їхнього втручання у цей складний процес. У такому разі вирішення стратегічно важливого для національної економіки завдання досягти конкурентоздатного стану розвитку серед країн світу не уявляється можливим без формування та ефективного використання високо кваліфікованого персоналу, оптимального за чисельністю та професійними якостями, що повноцінно відповідає умовам ринкового господарювання, здатного трудовою діяльністю якісно та своєчасно вирішувати поставлені завдання з найменшими витратами наявних ресурсів.

Водночас, аналіз попиту і пропозиції на ринку праці свідчить про надлишок робочої сили, зокрема, кількість випускників ПТНЗ, зареєстрованих безробітними державною службою зайнятості, зросла з 2,6 тис. осіб у 2007 р. до 11 тис. осіб у 2010 р. [1].

Отже, склалася парадоксальна ситуація — кадровий дефіцит за багатьма робітничими професіями і одночасно незатребуваність частини випускників ПТНЗ на ринку праці.

Така ситуація підтверджує відсутність системного підходу до підготовки робітничих кадрів. Іншими словами, це свідчить про дисбаланс у сфері підготовки робітничих кадрів, що спостерігається між обсягом і структурою попиту на робітничі кадри і їх пропозицією, між вимогами роботодавців до якості робочої сили і можливостями задоволення таких вимог. Залишаючись усе ще потужною системою підготовки кадрів, профтехосвіта не в змозі швидко адаптуватися до структурних змін в економіці, коливань ринкового попиту, забезпечити кількісно-якісні вимоги роботодавців до підготовки робітників.

В Україні організація підготовки кадрів на виробництві залишається важливим напрямом подолання дефіциту робітничих кадрів та підвищення професійного рівня персоналу. Аналіз стану підготовки та підвищення кваліфікації кадрів в Україні за період 2002—2010 рр. засвідчує, що кількість працівників, які у 2010 р. проходили професійне навчання і підвищення кваліфікації становила 1160,4 тис. осіб або 10,6 % від облікової кількості штатних працівників; у свою чергу, цей показник становить лише 92,1 % до аналогічного показника 2002 р. Отже, на підприємствах України спостерігається згортання професійної підготовки.

Із усієї кількості працівників підприємств, які проходили навчання на виробництві, професійну підготовку впродовж досліджуваного періоду отримували не більше 2,3—2,6 % облікової кількості штатних працівників, у 2010 р. їх кількість зменшилася навіть до 2 %. Аналіз динаміки кількості осіб, навчених новим професіям в Україні у 2002—2010 рр. доводить спадні тенденції у навчанні кадрів новим професіям, особливо після 2004 р. (рис. 4).

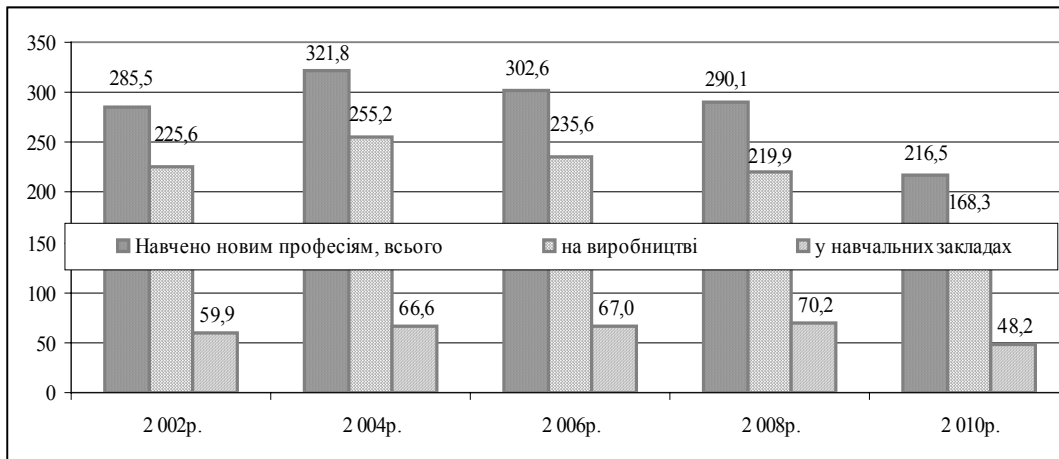

Рис. 4. Динаміка кількості осіб, навчених новим професіям в Україні у 2002—2010 рр., тис. осіб (розраховано за джерелами: [4, с. 99, 101, 105, 107; 5, с. 90, 92, 94, 98, 100; 6, с. 88, 90, 92, 96, 98; 3, с. 82, 84, 86, 90, 92]).

Згадані тенденції проявляють себе у зменшенні кількості навчених новим професіям як в цілому, так і на виробництві та у навчальних закладах: за шість років зменшення сталося до 64—67 % від рівня 2004 року.

Подібне не спостерігається по відношенню до осіб, що підвищили кваліфікацію (рис. 5). Упродовж того ж періоду часу згадана кількість залишається в цілому на одному рівні (950,3 тис. осіб у 2004 р., 943,9 тис. осіб у 2010 р.), проте, зміщення відбулося на користь навчальних закладів (з 422,5 тис. у 2004 р. до 475,3 тис. у 2010 р.); підвищення кваліфікації на виробництві зменшилося з 527,8 тис. у 2004 р. до 468,6 тис. у 2010 р., що у нині діючих умовах господарювання розцінюємо не на користь професійній підготовці.

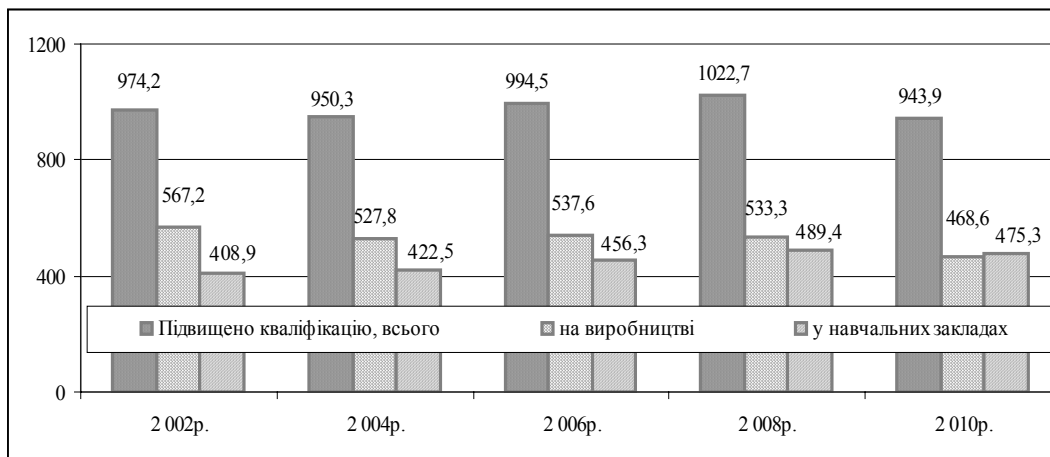

Рис. 5. Динаміка кількості осіб, які підвищили кваліфікацію в Україні у 2002—2010 рр., тис. осіб

У цілому, проаналізованим вище виокремлено невідповідності розвитку системи професійного навчання потребам економіки України, серед яких головними вважаємо:

— невідповідність стану використовуваного матеріально-технічного забезпечення закладів професійної освіти сучасним і ближнім у перспективі вимогам ринкових умов господарювання, що складаються з урахуванням конкуренції на ринку праці, отже, кваліфікована робоча сила мала б формуватися на новому обладнанні, новій техніці, за новими технологіями, здатними ініціювати та розвивати зацікавленість до інноваційної праці;

— дисбаланс між попитом і пропозицією кваліфікованої робочої сили, підтримуваний слабкою керованістю з боку державних інституцій як у кількісному вимірі, так і за професіями та рівнями освіти, що, позбавляючи національну економіку узгодженості між бажанням населення отримати професію та вимогами роботодавців щодо професійних знань і компетенцій підготовлених професійною освітою випускників, ставить під загрозу досягнення національною економікою стратегічно визначених перспектив;

— скорочення обсягів професійного навчання та підвищення кваліфікації на виробництві, спадні тенденції у навчанні кадрів новим професіям у цілому, а також окремо на виробництві та у навчальних закладах негативно впливають на ефективність підготовки робітників, усуваючи можливість подолання дефіциту нових професій, навчання яким не здійснюється у навчальних закладах, та підвищувати освітній рівень робітників, з огляду на постійне оновлення техніки та технологій.

Література

1. Економічна активність України 2010: Статист. збірник / Державна служба статистики України. — К.: Держаналітінформ, 2011. — 207 с.
2. Попит та пропозиція робочої сили у 2010 році. - [Електронний документ] // Державний комітет статистики України, 16.12.2010. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/rp/sz_br/sz_br_u/
3. Праця України 2010: Статист. збірник / Державна служба статистики України. — К.: Держаналітінформ, 2011. — 324 с.
4. Праця України 2004: Статист. збірник / Державний комітет статистики України від 12.07.2005 р. № 092-1-2/249, 2005. — 368 с.
5. Праця України 2006: Статист. збірник / Державний комітет статистики України від 18.07.2007 р. № 09/4-18/242, 2007. — 333 с.
6. Праця України 2008: Статист. збірник / Державний комітет статистики України від 22.07.2009 р., № 09/4-11/162, 2009. — 321 с.
7. Проблема ефективного використання та професійно-технічної підготовки кадрів промислового сектору економіки України: доповіді міжнар. наук.-практ.конф., м. Київ, 28—29 листопада 2007 р.: У двох томах. — К.: РВПС України НАН України, 2008. — Т. 2. — 343 с.
8. Професійно-технічна освіта: інформаційні матеріали до підсумкової колегії МОН України «Про підсумки розвитку професійно-технічної освіти у 2009/2010 навчальному році та завдання на 2010/2011 навчальний рік». — К., 29 серпня 2010 р.
9. Професійно-технічна освіта України у 1991-2011 роках. — [Електронний ресурс] / В. П. Головінов. Режим доступу: http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article?art_id=51092&cat_id=44731.
10. Продовження навчання та здобуття професії. Статистичний бюлетень. — К.: Державний комітет статистики України, 2011. — 28 с.
11. Статистичний щорічник України за 2010 рік. — К.: Державна служба статистики України, 2011. — 560 с.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2013 р.